

Etické aspekty zpřístupňování orálně-historických pramenů (nejen) ve virtuálním prostoru / Ethical Aspects of Accessing Oral History (not only) in Virtual Space¹

Jiří Hlaváček

Abstrakt: Studie se zaměřuje na problematiku etických aspektů zpřístupňování orálně-historických pramenů ve virtuálním prostoru. Autor se postupně věnuje možným úskalím práce s rozhovory v online podobě, znění informovaného souhlasu i nové legislativě (GDPR). Diskutována je především otázka možného (ne) vědomého zneužití a dezinterpretace osobních a citlivých údajů narátorů a narátorek, uveřejněných na internetu pro jiné než vědecké účely. Autor poukazuje na tenkou hranici mezi demokratizujícím pojetím orální historie a zabezpečení osobních údajů pamětníků v digitálním věku.

Abstract: The study focuses on issues of ethical aspects of oral history in virtual space. Author discusses the possible risks of publishing interviews on various websites, informed consent and new legislation (GDPR). The issue of possible misuse and misinterpretation of personal and sensitive narrator's (online access) data for non-scientific purposes is discussed. Author illustrates the thin line between the democratizing concept of oral history and the security of personal data of witnesses in the digital age.

Klíčová slova: Orální historie; etika; internet; prameny; zpřístupnění; rizika.

Keywords: Oral history; ethics; internet; sources; access; risks.

Úvod

Orální historici a historičky v Americe již od konce devadesátých let minulého století opakovaně upozorňují na skutečnost, že metoda orální historie vstoupila do své další fáze, jejímž charakteristickým rysem je digitální revoluce, která zásadním způsobem změnila postupy, jimiž badatelé a badatelky nahrávají, archivují, katalogizují, interpretují a především prezentují orálně-historické prameny.² V posledních dvou dekádách jsme skutečně svědky neustále se zrychlujícího

¹ Tato studie vznikla v rámci řešení projektu NAKI II s názvem *Virtuální asistent pro zpřístupnění historických audiovizuálních dat* (DG16P02R019) finančně podpořeného Ministerstvem kultury ČR.

² VANĚK, Miroslav. Globalizace a digitální revoluce aneb Čtvrtá vývojová fáze orální historie.

pokroku v oblasti digitálních technologií, v jehož důsledku dlouhodobě dochází k rapidnímu nárůstu různých internetových archivů, portálů, projektů, databank či popularizačních webových stránek, které slouží k uvěřňování desítek, stovek, tisíců (a v případě mezinárodních projektů často i desetitisíců) různorodých rozhovorů s pamětníky a pamětnicemi ve virtuálním prostoru.³

Ačkoliv kvalita pořízených interview (ať už technická, metodologická či obsahová) značně kolísá, všem online dostupným rozhovorům jsou společné minimálně tři rysy. Za prvé představují cenný příspěvek k reflexi moderních dějin. Za druhé bez ohledu na různou mírou otevřenosti (tj. od selektivních úryvků, přes celé transkripty a audiovizuální záznamy až po kompletní orálně-historickou dokumentaci, včetně protokolů a informovaných souhlasů) se jedná o prameny, které jsou v důsledku internetu dostupné čtyřicet hodin denně prakticky z jakéhokoliv místa na světě. Za třetí masivní zpřístupnění pamětnických rozhovorů laické veřejnosti s sebou nese celou řadu rizik, ať už se jedná o zneužití osobních a citlivých údajů, dezinterpretaci, diskreditaci, mediální zkratku či politické lustrace.⁴

Trend všeobjímající digitalizace se pochopitelně nevyhnul ani České republice. Zatímco v zahraničí byl proces online zpřístupňování vzpomínek pamětníků doprovázen mnoha diskusemi právě o etice, v českém prostředí toto téma v akademické komunitě nijak významně nerezonovalo.⁵ Ačkoliv některé české archivy

---

Soudobé dějiny, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 277. Vztah orální historie a *digital humanities* je zpravidla pojednáván prostřednictvím online textů publikovaných zejména na specializovaném webovém portálu *Oral History in the Digital Age* (<http://ohda.matrix.msu.edu>). Přehledně je tato problematika shrnuta také v kolektivní monografii BOYD, Doug – LARSON, Mary (eds.). *Oral History and Digital Humanities: Voice, Access, and Engagement*. New York : Palgrave Macmillan, 2014.

³ Za všechny uveďme jen několik zahraničních příkladů: *The History Makers* (<https://www.thehistorymakers.org/digital-archives>), *USC Shoah Foundation Visual History Archive* (<https://si.usc.edu>), *Zwangsarbeit 1939–1945: Erinnerungen und Geschichte* (<http://www.zwangsarbeit-archiv.de>) nebo *Oral History Collections of British Library* (<https://www.bl.uk/collection-guides/oral-history>).

⁴ V tomto textu nadále operuji s termínem „osobní citlivý údaj“, a to i přes skutečnost, že nová legislativa, která vstoupila v platnost v dubnu 2019 (zákon č. 110/2019 Sb., o zpracování osobních údajů), již tento pojem nezná. Činím tak s ohledem na ustálené užívání spojení „citlivý údaj“ v kontextu etiky orálně-historického výzkumu. Citlivým údajem je tedy osobní údaj, který vypovídá o rasovém nebo etnickém původu, politických názorech, náboženském vyznání nebo filosofickém přesvědčení nebo členství v odborové organizaci, stejně tak jako genetický údaj nebo biometrický údaj zpracovávaný za účelem jedinečné identifikace fyzické osoby, údaj o zdravotním stavu, o sexuálním chování, o sexuální orientaci a údaj týkající se rozsudků v trestních věcech a trestných činů nebo souvisejících bezpečnostních opatření.

⁵ Čestnou výjimku v tomto ohledu představuje text Pavly Frýdlové, v němž se však zaměřuje na problematiku archivace orálně-historických rozhovorů v širším kontextu a otázka online sdílení

a akademické instituce již od konce devadesátých let soustavně shromažďovaly rozhovory s pamětníky a vytvářely vlastní orálně-historické sbírky (např. Národní filmový archiv nebo Ústav pro soudobé dějiny AV ČR), neměly současně ambice tyto prameny veřejně sdílet na internetu (mimo jiné i s ohledem na některá ustanovení archivního zákona).

První a dosud největší český vzpomínkový webový portál *Paměť národa*, který v současnosti obsahuje rozhovory s téměř deseti tisíci pamětníky a pamětnicemi, proto v roce 2008 nevznikl ve spolupráci s akademickou sférou nebo státní správou (resp. archivními institucemi), ale stálo za ním zájmové občanské sdružení *Post Bellum*. Jeho členy byli, a dodnes jsou, především novináři, kteří spatřují hlavní význam webu právě v otevřeném zpřístupnění a popularizaci pamětnických vzpomínek na období „nesvobody“ před rokem 1989.⁶ Téměř výsadní monopol, pokud jde o snadno dostupné (z hlediska metodologie však nikoliv orálně-historické) rozhovory s pamětníky, tak získala právě *Paměť národa*, které v tomto ohledu nelze upřít pomyslné národní prvenství na poli zpřístupňování digitalizovaných pramenů biografické povahy.

Teprve se zpožděním začala na stávající trendy a poptávku stále většího počtu badatelů a badatelek po snadno dostupných (primárních) zdrojích v online podobě reagovat také akademická sféra, jejíž přístup byl (s vědomím možných rizik) od počátku spíše zdrženlivý. Na rozdíl od občanských sdružení, aktivistů a médií se proto vědecké instituce, univerzity a archivy vydaly cestou pouze částečného a opatrného zpřístupňování historických pramenů na internetu, přičemž tato praxe přetrvává víceméně dodnes. Česká republika se v tomto ohledu zařadila mezi „zdrženlivější“ země Evropy (obdobně jako např. Itálie⁷), zatímco Spojené státy a země Commonwealthu (i s ohledem na historickou tradici aktivistického pojetí orální historie, o níž bude řeč ještě dále) dlouhodobě fungují převážně na principu neomezeného přístupu k orálně-historickým pramenům.

Na webových stránkách většiny českých i evropských institucí tak v současné době zpravidla nalezneme pouze základní informace o sbírkách či konkrétních rozhovorech a samotný přístup k nim je pak možné získat jen prostřednictvím

---

rozhovorů je tak pouze jedním z dílčích témat. Viz FRÝDLOVÁ, Pavla. Archivace a další využití interview – zkušenosti a pochybnosti. *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 8, č. 2 (2013), s. 281–287.

⁶ Podrobněji viz *Post Bellum* [Online]. Dostupné z URL <<https://www.postbellum.cz/o-nas>> [Cit. 2019-06-23].

⁷ Přední italský orální historik Alessandro Portelli uvedl, že rozhovory na internetu v Itálii neuvěřejňují, protože jde o něco bytostně intimního a snadno zmanipulovatelného. Viz VANĚK, Miroslav. *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*. Prague: Karolinum, 2013, p. 128–129.

osobní návštěvy v badatelně.⁸ Pokud jsou rozhovory jako celek přece jen dostupné online, děje se tak zpravidla skrze individuální zabezpečená webová rozhraní a po předchozí registraci badatele, během níž se zavazuje se zpřístupněnými online materiály nakládat výhradně v souladu s platnou legislativou, etickým kodexem a zněním konkrétních informovaných souhlasů pamětníků.⁹ Ústav pro soudobé dějiny AV ČR v tomto ohledu zašel ještě dál, když navíc požadované rozhovory elektronicky zpřístupňuje pouze badatelům, kteří doloží institucionální podporu (tj. musí se jednat o výzkumné pracovníky, pedagogy, studenty, archiváře či muzejníky). Široká laická veřejnost ani zástupci médií tak k těmto rozhovorům zpravidla přístup nemají.

Filosofii absolutně svobodného přístupu k biografickým rozhovorům nakonec po letech přehodnotilo i samotné *Post Bellum*, které v současnosti těží zejména ze své dlouhodobé spolupráce s Českým rozhlasem a Ústavem pro studium totalitních režimů. Portál *Paměť národa* tak nyní veřejně poskytuje již jen vybrané úryvky z rozhovorů a základní informace o pamětnících, zatímco přístup ke kompletnímu korpusu audio/vizuálních záznamů je podmíněn registrací (byť se v tomto ohledu jedná víceméně pouze o symbolický akt).¹⁰

S ohledem na výše uvedený aktuální stav se proto na několika následujících stranách zaměřím především na různá etická úskalí spojená s problematikou sdílení orálně-historických rozhovorů ve virtuálním prostoru.¹¹ Nejprve však ve stručnosti představím (či spíše zopakuji) hlavní etické zásady metody orální historie, včetně platné legislativy, která se k této problematice přímo vztahuje, a poté se již budu blíže věnovat konkrétním faktorům, jenž ovlivňují riziko zneužití osobních a citlivých dat narátorů. V závěru se pokusím zformulovat možná doporučení, jak předejít problémům z oblasti aplikované a procedurální etiky při zveřejňování orálně-historických pramenů obecně (tj. nejen na internetu).

⁸ Viz např. sbírky Institutu divadelního umění (<http://vis.idu.cz>), Národního filmového archivu (<https://nfa.cz/cz/sbirky/sbirky-a-fondy/zvukove-nahravky>), Centrum vizuální historie MALACH (<https://ufal.mff.cuni.cz/malach>) nebo Židovského muzea v Praze (<https://www.jewishmuseum.cz/sbirky-a-vyzkum/sbirky-a-fondy/sbirka-rozhovory-s-pametniki>). Podobně Archiv bezpečnostních složek sice umožňuje online procházení pramenů v tzv. ebadatelně (<https://ebadatelna.cz/>), nicméně podmínkou je osobní návštěva za účelem ověření totožnosti badatele.

⁹ Viz např. Digitální sbírky Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (<http://www.coh.usd.cas.cz/sbirky-rozhovoru>).

¹⁰ Vytvořit profil nevyžaduje znalost citlivých údajů typu číslo osobního dokladu nebo rodné číslo, a tím pádem nelze věrohodnost identity badatele či badatelky ze strany provozovatele serveru nijak ověřit.

¹¹ Zcela stranou v tomto textu ponechávám otázku různých technických či bezpečnostních rizik spojených s únikem dat ve virtuálním prostoru (např. cílené napadení databáze rozhovorů prostřednictvím hackerských útoků apod.).

Orální historie a (staro)nová lekce z etiky v digitálním věku

Americká orální historička Sherna Berger Gluck ve své studii uveřejněné v roce 2014 opakovaně upozorňuje na skutečnost, že ani (tehdy) po více než desetiletí digitalizace orálně-historických pramenů a jejich opakovaném zpřístupňování na internetu stále ještě nejsme schopni identifikovat a domýšlet všechna etická selhání, která mohou být s touto problematikou spojena.¹²

Gluck nicméně přehlíží, že samotný proces publikování orálně-historických rozhovorů na internetu s sebou žádá zcela nová specifická úskalí nepřináší, pouze několikanásobně zviditelňuje (profesionálním orálním historikům a historičkám již dobře známá) rizika zneužití osobních a citlivých údajů respondentů výzkumů. Pokud je totiž orálně-historický pramen něčím specifický, je to právě vysoká míra jeho citlivosti, což velmi názorně ukázal tzv. bostonský případ, který před několika lety otrásl světovou orálně-historickou komunitou.¹³

Proškolený orální historik by si proto měl vždy uvědomovat asymetričnost vztahu mezi tazatelem a narátorem.¹⁴ Tazatel se ptá, narátor odpovídá. Tazatel očekává, že získá rozhovor, v němž mu pamětník sdělí svůj životní příběh, včetně těch nejnitermějších osobních pocitů; sám mu však na oplátku nabízí jen velmi málo: zájem a důvěru. Právě za účelem ochrany jedinečného vztahu mezi výzkumníkem a respondentem existuje v rámci orální historie řada propracovaných etických pravidel, které tazateli (či instituci) neustále připomínají jeho morální zodpovědnost vůči narátorovi jakožto dárci příběhu.

¹² GLUCK, Sherna Berger. Reflecting n the Quantum Leap: Promises and Perils of Oral History on the Web. *The Oral History Review*, vol. 41, iss. 2 (2014), p. 249.

¹³ V roce 2001 bylo pořízeno přes padesát orálně-historických rozhovorů s bývalými členy Irské republikánské armády a Sbořem ulsterských dobrovolníků v rámci tzv. Belfastského projektu. Po skončení výzkumu získala rozhovory do svých sbírek americká Boston College pod podmínkou zachování anonymity všech zúčastněných pamětníků, a to až do jejich smrti. V roce 2008 byla sbírka odtajněna a jeden z původních tazatelů a iniciátorů celého projektu Ed Moloney vydal o dva roky později na základě rozhovorů knihu (*Voices from the Grave*). Anonymní reflexe kontroverzních událostí záhy přilákaly také pozornost britské vlády, která si úředně na Spojených státech vymínila vydání některých rozhovorů severoirské policii. Policejní vyšetřovatelé pak na základě těchto narativů vznesli několik obvinění. Stanovisko americké Oral History Association k tomuto případu viz ORAL HISTORY ASSOCIATION. Oral History Association response to developments in Boston College case. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.oralhistory.org/2014/05/05/oral-history-association-response-to-developments-in-boston-college-case/>> [Cit 2019-07-07].

¹⁴ GRELE, Ronald. Ziellose Bewegung. Methodische und theoretische Probleme der Oral History. In: NIETHAMMER, Lutz (Hg.). *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*, Frankfurt am Main: Syndikat, 1985, s. 204.

Mezi základní povinnosti tazatele proto patří zejména nutnost důkladně seznámit narátora s účely, cíli a postupy výzkumu, do něhož svým vyprávěním přispívá. Dále by měl být poučen o svých právech v rámci procesu vznikání nového pramene (tj. právo autorizace, anonymity, odvolání své participace na výzkumu apod.). Vzhledem k citlivé povaze sdělovaných údajů se tazatel také zavazuje, že informace z rozhovorů neposkytne (popř. pouze za stanovených podmínek) dalším osobám a nebude k nim přistupovat s manipulativními záměry. Konečně, narátor by měl být seznámen se způsobem uložení audio(video) záznamu a plánovaným výstupem výzkumu (včetně jeho případné institucionální podpory), včetně možnosti využít rozhovor pro další vzdělávací, publikační či popularizační účely.¹⁵

A pod vlivem digitální revoluce přibylo v posledních letech ještě jedno doporučení, jímž je právě informování a výslovný souhlas respondenta výzkumu s online zpřístupněním pořízeného rozhovoru (ať už vybraným badatelům nebo široké laické veřejnosti) prostřednictvím vzdáleného zabezpečeného přístupu nebo veřejně přístupného webového rozhraní.

Z hlediska procedurální etiky je pro orálně-historický výzkum, kromě profesních kodexů různých stavovských organizací,¹⁶ klíčová zejména platná legislativa. Každý badatel či badatelka by proto měli být (v českém kontextu) alespoň rámcově seznámeni se zněním následujících právních norem: Listina základních lidských práv a svobod ČR (zejména čl. 7 a 10), občanský zákoník (§ 80–90 o ochraně osobnosti), zákon o zpracování osobních údajů (č. 110/2019 Sb.), zákon o archivnictví a spisové službě (č. 499/2004 Sb.), autorský zákon (č. 121/2000 Sb.) a evropské Obecné nařízení na ochranu osobních údajů (reg. EU 2016/679, GDPR).

Většina těchto nařízení, zákonů a směrnic se v mnoha bodech vzájemně překrývá a doplňuje. Nejdůležitější spojnicí mezi nimi je především povinnost tazatele získat od každého z respondentů výzkumu výslovné svolení s pořízením či zpracováním jeho (osobních, soukromých, citlivých) údajů.¹⁷ Z toho vyplývá také základní premisa každého orálně-historického výzkumu a sice fakt, že pořizovat rozhovory s pamětníky či uveřejňovat z nich jakékoliv informace bez jejich souhlasu, je vždy nejen neetické, ale zároveň také nelegální.

¹⁵ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2015, s. 211.

¹⁶ V českém kontextu se jedná zejména o *Etický kodex České asociace orální historie*, který je volně dostupný na webových stránkách asociace (<http://www.coha.cz>). Ze zahraničí pak lze zmínit dva kodexy americké Oral History Association (<https://www.oralhistory.org>) a mezinárodní International Oral History Association (<https://www.ioha.org>).

¹⁷ Viz občanský zákoník (§ 84–86), zákon o archivnictví (§ 37) a GDPR (čl. 4, odst. 11).

Přesné znění informovaného souhlasu však není v rámci českého akademického prostředí (na rozdíl např. od Spojených států) pevně stanoveno, proto také jeho podoba v různých humanitních oborech (antropologie, etnologie, sociologie, psychologie apod.) značně variuje – a bohužel stále ještě není výjimkou, že u některých výzkumů informovaný souhlas dokonce zcela absentuje. Česká asociace orální historie se proto v loňském roce, i s ohledem na novou legislativu (nabytí účinnosti GDPR), pokusila nastalou situaci řešit vytvořením jakéhosi obecného vzoru informovaného souhlasu speciálně pro potřeby orálně-historického výzkumu.¹⁸ S ohledem na poměrně vágní vymezení zpracování osobních údajů za účelem vědeckého nebo historického výzkumu a celkově nepřehlednou situaci v této oblasti však ani nový vzor, který vznikl na základě konzultací s několika právníky, nelze považovat za naprosto dokonalý.¹⁹ I přes to však splňuje všechny hlavní požadavky kladené na souhlas tohoto typu: sdělit základní informace o účelu rozhovoru, související legislativě i právech zúčastněných stran, poskytnout prostor pro další ujednání a seznámit s principy archivace a zpřístupňování získaných rozhovorů nebo informací v nich obsažených.

V praxi nicméně i nadále platí, že získání informovaného souhlasu není pouze otázkou podpisu jednoho konkrétního dokumentu ze strany pamětníka, ale je především výsledkem vzájemné interakce, v němž hraje hlavní úlohu především tazatel/badatel, který musí být schopen respondentovi dostatečně a srozumitelně vysvětlit vše, co s podpisem tohoto dokumentu souvisí, a to jak z oblasti procedurální, tak aplikované etiky.

Znalost metodologických a etických pouček, včetně náležitostí informovaného souhlasu, obdobně jako povědomí o platné legislativě, tedy patří k základní výbavě (resp. erudici) každého badatele, který se seriózně zabývá orální historií. Problém se zneužitím osobních a citlivých dat proto nastává zpravidla až teprve ve chvíli, kdy citlivý orálně-historický pramen (ať už v audio-vizuální nebo textové podobě) opustí bezpečí soukromé sbírky či vědecké instituce a je (se souhlasem pamětníka či bez něj) vržen do prostoru svobodného internetu, který funguje na zcela odlišných principech než archiv.²⁰ Teprve v tomto kontextu se orálně-historické svědectví za určitých okolností stává jakousi časovanou bombou, jejímž hlavním problémem je riziko nečekané exploze.

¹⁸ Nový vzor informovaného souhlasu je volně dostupný ke stažení na webových stránkách České asociace orální historie (<http://www.coha.cz>).

¹⁹ Podrobněji viz zákon o zpracování osobních údajů (§ 16).

²⁰ Významnou roli sehrává zejména hypertextualita (pořadí a způsob konzumace informací určuje uživatel na základě vlastních preferencí) a disperze (uživatel je umožněno aktivně informace interpretovat, dochází ke stírání hranice mezi producenty a konzumenty, vliv centrálních autorit je potlačen). Viz LISTER, Martin (ed.). *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge, 2009, p. 12–13.

Časovaná bomba: orální historie na internetu jako „res publica“

Orální historie sama sebe pojímá jako aktivistickou metodu, jejímž cílem je „zapidnit“ či „demokratizovat“ dějiny.²¹ Demokratizace dějin vychází v tradičním aktivistickém pojetí orální historie z předpokladu, že tazatel spolu s narátorem prostřednictvím vzájemné interakce vytváří jedinečný pramen historické povahy, který se zároveň stává jedním ze zdrojů pro další (obdobně) orientované výzkumy či obecně pro poznání dějin a edukaci široké laické veřejnosti.

Proč tedy volně dostupné orálně-historické sbírky či rozhovory na internetu mohou představovat takový etický problém, a to i v případech, že k rozhovorům existují informované souhlasy pamětníků?

Hledání odpovědi na tuto otázku souvisí s již zmiňovanou vysokou citlivostí orálně-historického pramene. Hned na úvod je nutné konstatovat, že každý orálně-historický rozhovor představuje pro narátora určité bezpečnostní riziko a tím jediným, kdo mu může v tomto případě poskytnout alespoň jakousi minimální „ochranu“ je právě tazatel/výzkumník (či instituce pod jejíž záštitou je výzkum realizován), který dohlédne (resp. měl by dohlédnout) na další nakládání s rozhovorem, jeho zpracování, a to včetně průvodní dokumentace.²² Bohužel, v praxi tomu tak vždy není. Jak ironicky poznamenala americká historička Nishani Frazier na posledním mezinárodním orálně-historickém kongresu ve Finsku, zejména v případě marginalizovaných skupin lze za současný etický standard mnoha výzkumníků považovat spíše opačný přístup: „*Rád bych vás informoval, že v důsledku tohoto rozhovoru můžete být zabit, zatčen nebo obtěžován a já, ani naše instituce, vám v žádném případě nepomůžeme... ale přesto mi určitě poskytnete rozhovor; protože je to důležité pro poznání historie!*“²³

Při možnosti případného zneužití osobních a citlivých údajů pamětníků, které jsou vystaveny na internetu, hraje důležitou roli několik faktorů. První z nich má časový rozměr a souvisí s nemožností predikce budoucího vývoje ve virtuálním

²¹ VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: ÚSD AV ČR, 2007, s. 16.

²² Jak upozorňuje Frýdlová „orálně-historické interview není mechanický záznam vyprávění, je to zároveň komunikační proces mezi narátorem a tazatelem, během kterého může být také vyjádřeno něco, co není určeno pro nikoho dalšího. Smazat tyto pasáže z nahrávky je na zodpovědnosti tazatele, zapsat do protokolu eventuelní žádost narátora o „uzamčení“ jeho svědectví po dobu jeho života a dodržet ji je ale jeho povinností.“ Viz FRÝDLOVÁ, Pavla. Archivace a další využití interview – zkušenosti a pochybnosti, s. 284.

²³ FRAZIER, Nishani. *You Don't Know Shit and You Can't Have Shit: Shared Authority and Embracing Silence in Freedom Movement Digital Work*. Příspěvek přednesen na 20th International Oral History Conference: Memory and Narration (Jyväskylä, Finsko, 19. 6. 2018).

prostoru (ale často i v reálném světě). Tento problém je zřetelný zejména v případě nakládání s orálně-historickými rozhovory, které byly pořízeny v období před digitální revolucí (tj. cca před rokem 2000). Americká badatelka Katherine Borland poukazuje na skutečnost, že v době, kdy byly tyto rozhovory natočeny (často ještě na klasické analogové pásky), nebylo jejich hromadné zveřejňování v elektronické či online podobě ještě aktuální, a proto také nikdo pamětníky o této možnosti ani neinformoval.²⁴ Ačkoliv informované souhlasy z této doby s digitalizací a uveřejněním na internetu logicky nepočítají, přesto jsou rozhovory natočené před rokem 2000 mnoha domácími i zahraničními archivy a institucemi v online podobě běžně zpřístupňovány. Lze se domnívat, že většina narátorů před i po poskytnutí rozhovoru určitě nepředpokládala, že jejich životní příběhy mohou být díky digitálním technologiím volně dostupné (byť jen teoreticky) komukoliv na světě.²⁵

Jakkoliv takové zveřejňování rozhovorů nelze z hlediska legislativy považovat za protizákonné, v etické rovině již tento postup tak jednoduše hodnotit nelze. Narátoři jsou zpravidla postarší lidé, kteří se v nových technologiích nevyznají a většina z nich si proto není schopna potenciální rizika online dostupných rozhovorů často vůbec představit. Nicméně představa, že by měli být všichni pamětníci a pamětnice znovu kontaktováni a požádáni o nový souhlas, je pro mnohé správce orálně-historických sbírek více než děsivá, proto se také ustálil jakýsi tichý konsensus (automatické) kontinuální platnosti již získaných souhlasů (každý z pamětníků má ze zákona právo svůj informovaný souhlas kdykoliv bez udání důvodu odvolat, předpokládá se tedy, že pokud by se o online uveřejnění dozvěděl a vadilo by mu, učinil by tak).

Problémem nicméně primárně není zpřístupnění starších (původně nedigitálních) rozhovorů s pamětníky, skutečnou hrozbu představuje možnost potenciálního zneužití osobních informací a citlivých údajů kdykoliv v budoucnu. Ve virtuálním prostoru jednou uveřejněné informace jako by se totiž staly věcí veřejnou již navždy. I kdybychom originální nahrávky rozhovorů odstranili, smazali jejich transkripty, včetně informací o nich, nikdy si nemůžeme být jisti, kdo všechno si již vytvořil jejich kopii a kdy a za jakým účelem ji v budoucnu použije. Zatímco v klasickém („kamenném“) archivu je každý přístup k prameni

²⁴ BORLAND, Katharine. 'That's not what I said': interpretative conflict in oral narrative research. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York : Routledge, 2003, p. 327.

²⁵ Gluck zmiňuje příklad rozhovorů s aktivistkami ženského hnutí, které byly pořízeny v osmdesátých letech minulého století. Pamětnice zde velmi otevřeně hovořily o svých osobních zkušenostech s potraty či znásilněním. O několik let později byly tyto rozhovory bez jejich svolení následně publikovány online. Viz GLUCK, Sherna Berger. *Reflecting on the Quantum Leap*, p. 248.

vidován a totožnost badatele ověřena, zpětně vystopovat všechny přístupy na webovou stránku (ať už zabezpečenou či nikoliv) je komplikované a v mnoha případech téměř nemožné (logy jsou archivovány pouze dočasně, navíc neřeší otázku veřejných přístupových bodů typu nezabezpečené wifi sítě, internetové kavárny apod.).

V autoritativních a totalitních režimech představovaly archivní materiály pro vládnoucí garnituru jeden z nejsnazších nástrojů pro perzekuci nepohodlných skupin obyvatelstva. Ačkoliv v liberálně demokratických režimech slouží informace z rozhovorů mnohem častěji spíše k bulvárním účelům,²⁶ nejsou ojedinělé ani cíleně diskreditující útoky (např. „démonizace“ konkrétní osoby²⁷) a konečně ani zde není vyloučeno zneužití ze strany oficiální moci (vzpomeňme již zmínovaný bostonský případ nebo v českém kontextu občasně využívání orálně-historických rozhovorů pro správní účely).²⁸

Klíčovým poznatkem je v této souvislosti fakt, že problematičnost sděleného se může zásadním způsobem proměňovat v čase, a to v závislosti na mnoha – často zcela nepředvídatelných – faktorech (individuální životní trajektorie respondentů, ale i změna politické či sociální situace). Vrátime-li se k metafoře citlivých údajů jako časované bomby, zatímco v jednom roce může být její výbuch srovnatelný s ručním granátem, za několik let mohou následky odpovídat jaderné explozi a naopak.

Dalším významným faktorem, který ovlivňuje míru rizika zneužití orálně-historických pramenů na internetu, je jejich snadná dostupnost. Ještě před dvaceti lety musel každý zájemce o podobné informace absolvovat (zpravidla minimálně několikadenní, ale častěji spíše několikatýdenní) martyrium obnášející několik fyzických návštěv klasického archivu. Po dotazu na konkrétní archiválie čekala na žadatele registrace, vyplnění žádosti o zpřístupnění konkrétního fondu, čekání na dohledání (a případné odtajnění) materiálů, jejich přesun do badatelný a teprve poté jejich samotné studium. To vše navíc výhradně v předem stanovených úředních či návštěvních hodinách. Zdlouhavý byrokratický proces zpravidla

²⁶ Např. dekontextualizace části rozhovorů Miroslava Vaňka s Miloušem Jakešem médií po prezentaci knihy *Vítězové a poražení* v roce 2004. Viz NOVINKY.CZ. *Česko si připomnělo 20 let od Sametové revoluce*. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.novinky.cz/domaci/184012-cesko-si-pripomnelo-20-let-od-sametove-revoluce.html>> [Cit 2019-07-07].

²⁷ Např. kauza dokumentu o bývalém komunistickém prokurátorovi Karlu Vašovi, který byl tazatelem rozhovoru Pavlem Palečkem přirovnán k pověstnému masovému vrahovi a kanibalovi Hannibalovi Lecterovi. Viz VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku*, s. 234.

²⁸ Např. jako doplňkového pramene při posuzování oprávněnosti nároků žadatele o přiznání statutu účastníka tzv. třetího – protikomunistického – odboje.

spolehlivě odradil senzacechtivé novináře či zvědavé laiky, jejichž cílem bylo využití informací z historických pramenů pro ovlivňování aktuálního dění. V případě digitalizovaných online archivních materiálů však většina těchto překážek odpadá, popřípadě je lze snadno vyřešit z pohodlí domova, a to za zlomek původně nutného času.

Připočteme-li k rychlé a snadné dostupnosti orálně-historických rozhovorů ještě současnou (módní) vlnu zájmu o paměťová studia a aktérskou perspektivu, získáme nebezpečný „molotovův koktejl“, na jehož dně se nachází plno rizik pro potenciální zneužití dat.

Jakkoliv by se mohlo na první pohled zdát, že výše uvedené problémy se týkají pouze rozhovorů s prominenty a exponenty bývalého či současného vládnoucího režimu, ve skutečnosti tomu tak není. S podobnými aférami se můžeme setkat i v případě interview s tzv. obyčejnými lidmi. Ojedinelé není online vyhledávání vzpomínek vlastních sousedů z domu či z ulice, kteří poskytli vzpomínkový rozhovor, ať už z pouhé zvědavosti nebo za konkrétním účelem, např. zjištění aktuální finanční nebo rodinné situace, politických postojů či osobních traumat respondentů. Jsou to právě osobní zážitky, zkušenosti a postoje, které představují největší problém v souvislosti s online dostupnými sbírkami rozhovorů. Narátor tyto informace totiž svěřuje tazateli ve specifické atmosféře důvěrného setkání dvou lidí a ve větší skupině či veřejně by tak o nich pravděpodobně nikdy otevřeně nehovořil.²⁹

Vedle nejistého budoucího vývoje a snadné dostupnosti představuje hrozbu také možnost dezinterpretace a dekontextualizace orálně-historických pramenů. Ani v tomto případě se však nejedná o riziko nijak nové. Aktivistické pojetí orální historie považuje možnost opakované (re)interpretace již vzniklých rozhovorů za jeden ze základních předpokladů demokratizace dějin. Nepochybně je tomu tak, nicméně nesmíme zapomínat, že v tomto případě výzkumník vždy přistupuje k narativnímu prameni, na jehož vzniku se osobně nijak nepodílel, což s sebou přináší na jedné straně výhody (např. určitou – byť diskutabilní – vyšší míru, objektivitu“), ale zároveň i úskalí.³⁰ Pokud nemá badatel k dispozici spolu s transkriptem

²⁹ Tento faktor významně ovlivnil např. rozhovory s pamětníky z různých vědních oborů v již realizovaných projektech věnovaných institucionálním dějinám. Podrobněji k této problematice viz HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.). *Na hranici mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie*. Praha – Ostrava: Česká asociace orální historie – Ostravská univerzita, 2016, s. 109–122.

³⁰ Jak uvádí Frýdlová při osobním vedení rozhovoru hraje nemalou roli jistá blízkost, která se může projevit jak v hlubším pochopení, tak i ve větší opatrnosti. Naproti tomu k „cizímu“ rozhovoru se

také audio/vizuální záznam, je značně ochuzen o nonverbální chování (mimika, gestikulace) a řečový projev (výšku, tón hlasu, mlčení) narátora, a tedy o potenciální klíčová vodítka pro správnou interpretaci sdělovaného.³¹ Na druhé straně, multimedialita poskytovaných dat představuje dvousečnou zbraň, protože případný únik osobních dat v audio/vizuální podobě je vždy větším bezpečnostním rizikem, než neoprávněné uveřejnění (byť neredigovaného) transkriptu. Audio/vizuální záznam totiž prozradí o osobě respondenta a jeho duševním rozpoložení mnohem více než pouhý text, čímž také nabízí mnohem pestřejší paletu způsobů případného zneužití.

Digitální věk však představuje pro analytické a interpretační postupy humanitních věd ještě další hrozby – automatizaci a umělou inteligenci. Stále významnější roli při vyhodnocování narativních pramenů totiž začínají sehrávat počítačové algoritmy a specializované programy (včetně neuronových sítí). Právě jejich prostřednictvím může badatel, nejednou pouze prostřednictvím několika kliknutí myši či příkazů, vyfiltrovat podle určených kritérií z nepřeberného množství rozhovorů pouze relevantní záznamy. Takový postup sice na jedné straně může významně usnadnit práci, protože výzkumník nemusí procházet desítky, stovky či tisíce transkriptů, zároveň se však automatickou selekcí radikálně zvyšuje riziko dezinterpretace (a především dekontextualizace) pamětnických narativů, protože výsledek vyhledávání může být relevantní pouze zdánlivě, resp. závisí na kvalitě katalogizace a indexace příslušného korpusu dat.

Bohužel, nejedná se jen o případy bulvárních novinářů, kteří (ať už vědomě či nevědomě) vytrhnou z kontextu určitou větu či pasáž z rozhovoru, ale stále častěji se s tímto fenoménem můžeme setkat i v akademické sféře. Čas od času se v univerzitních repozitářích objeví studentská kvalifikační práce, jejíž autor zpracovává určité historické téma pouze na základě partikulárních pamětnických svědectví, jež získal jako výsledek dotazu zadaného do některé z (v úvodu zmiňovaných) elektronických databází orální historie (případně použil klasické vyhledávání prostřednictvím kombinace kláves „Ctrl+F“). Takový postup, byť je dnes stále ještě spíše ojedinělý (v budoucnu však bude takových případů nepochybně přibývat), s sebou nese nemalá rizika. V lepším případě student „pouze“

---

chováme distancovaně, což může vést k jeho eventuálně přesnější interpretaci stejně tak dobře jako k interpretaci neadekvátní. Žádné zobecnění tady neplatí. Na druhé straně je evidentní, že smyslem archivování a dalšího využití materiálů jsou právě různé interpretace, závislé nejen na osobě badatele, perspektivě a druhu výzkumu, ale především na čase, který uplynul od doby realizace rozhovoru. Viz FRÝDLOVÁ, Pavla. Archivace a další využití interview – zkušenosti a pochybnosti, s. 285.

³¹ PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York : Routledge, 2003, p. 66.

podlehne selekci konkrétních rozhovorů (tj. opomine další pamětníky, kteří nejsou přiřazeni k danému klíčovému slovu a software mu je proto nenabídne jako relevantní), jež následně pečlivě prostuduje a na základě nich sepíše svou práci. V horším případě však student pracuje pouze s úryvky vybraných pasáží a rozhovory jako celek nikdy ani neviděl, ať už protože předpokládá, že zbývající části se netýkají jeho konkrétního badatelského tématu (tj. z nezkušenosti), nebo záměrně pro nedostatek času před odevzdáním práce, popřípadě čistě z lajdáctví. Tímto způsobem vzniklé dekontextualizace pak pochopitelně přinášejí další etická dilemata, byť spíše na úrovni badatelské reflexivity a erudice vědecké práce, než v rovině zneužití osobních a citlivých dat pamětníků ve virtuálním prostoru.

Závěrem také okrajově o nepopíratelném přínosu sdílení orálně-historických pramenů ve virtuálním prostoru a (možných) bezpečnostních opatřeních

Z výše uvedeného by mohl čtenář či čtenářka snadno nabýt dojmu, že nejlepší by bylo od prezentace orálně-historických rozhovorů ve virtuálním prostoru zcela upustit a navrátit se ke klasické archivní praxi. Z bezpečnostního hlediska se jedná o krok zpět, který by řada kolegů archivářů (ale také výzkumníků) nepochybně přivítala. Na druhou stranu, jakkoliv se může zdát, že tento text vyznívá vůči orální historii ve virtuálním prostoru kriticky, v žádném případě není jeho cílem zavrhnout digitální revoluci a současný vývoj v oblasti digital humanities.

Díky virtuálnímu prostoru máme téměř neomezený přístup k jakémukoliv obsahu, který může být zároveň skrze sdílení okamžitě využíván na různých webových portálech, interaktivních výstavách, v elektronických publikacích či edukačních videích. Také orální historie se proto (v mnoha ohledech mnohem snadněji než klasická historiografie) odklání od tradičních archivačních postupů směrem k více angažovanému prezentačnímu režimu. Digitální globalizace orální historie, i přes svá etická rizika, umožňuje komparovat pamětnická svědectví z různých koutů světa, což je důležité zejména pro kontrolu validity a reliability orálně-historických výzkumů (tj. umožňuje případným kritikům alespoň částečně ověřit badatelské závěry svých kolegů a kolegyn).³²

Pokud tedy nemůžeme sdílení orálně-historických pramenů na internetu zabránit, existují alespoň nějaké nástroje, jimiž můžeme zneužití osobních a citlivých údajů pamětníků předcházet? Jak již bylo zmíněno, především je zde informovaný souhlas, jehož obsah by měl být každému respondentovi orálně-historického výzkumu podrobně vysvětlen. Tazatel by měl pamětníka poučit

³² Vzpomeňme např. nedávnou kauzu Věry Sosnarové. Viz HRADÍLEK, Adam. Neskutečný příběh Věry Sosnarové. *Paměť a dějiny*, roč. 13, č. 2 (2019), s. 23–37.

také o všech jeho právech (a to právě včetně možnosti odmítnout uveřejnění jím poskytnutých rozhovorů na webových stránkách). Zároveň je však třeba poznamenat, že ani tento dokument není samospasitelný. Z hlediska procedurální etiky sice částečně snímá břímě odpovědnosti z tazatele, který rozhovor pořídil, či badatele, který s ním dále pracuje; po stránce aplikované etiky je však jakékoliv nakládání s neanonymizovanými orálně-historickými prameny vždy otázkou individuální vnitřní morálky konkrétní osoby, a to včetně případného (ne)respektování občanských a zákonných povinností.

Další možností, jak zajistit vyšší ochranu pamětníků je důsledná anonymizace jejich rozhovorů. V současném (postmoderním) paradigmatu interpretativní historiografie hraje mnohem větší roli hledání obecných vzorců chování a myšlení (ať už individuálních aktérů či skupin), než historická fakta a „pravdy“ (charakteristické pro pozitivistický přístup k dějinám). Ačkoliv by badatel pochopitelně měl znát pravou identitu aktérů, které zkoumá, aby mohl adekvátně interpretovat jejich narativy, při prezentaci svých – vědeckých či popularizačních – výstupů (ať už v online či v tištěné podobě) není zpravidla bezpodmínečně nutné spojovat analyzované životní příběhy s konkrétními pamětníky (snad s výjimkou čistě biografického výzkumu).

A konečně v případě, kdy anonymizace není možná (nebo jen velmi obtížná), by měl výzkumník dbát zejména na to, aby byl rozhovor před uveřejněním pamětníkem autorizován. Veřejně přístupná by pak měla být pouze autorizovaná verze, zatímco původní surový přepis by měl být uložen v archivu a poskytován pouze registrovaným profesionálním badatelům, kteří jsou obeznámeni se specifiky metody orální historie.

Použité zdroje / References

BORLAND, Katharine. 'That's not what I said': interpretative conflict in oral narrative research. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, 2003, p. 320–332.

BOYD, Doug – LARSON, Mary (eds.). *Oral History and Digital Humanities: Voice, Access, and Engagement*. New York: Palgrave Macmillan, 2014.

FRAZIER, Nishani. *You Don't Know Shit and You Can't Have Shit: Shared Authority and Embracing Silence in Freedom Movement Digital Work*. Příspěvek přednesen na 20th International Oral History Conference: Memory and Narration (Jyväskylä, Finsko, 19. 6. 2018).

FRÝDLOVÁ, Pavla. Archivace a další využití interview – zkušenosti a pochybnosti. *Dějiny – teorie – kritika*, roč. 8, č. 2 (2013), s. 281–287.

GLUCK, Sherna Berger. Reflecting on the Quantum Leap: Promises and Perils of Oral History on the Web. *The Oral History Review*, vol. 41, iss. 2 (2014), p. 244–256.

GRELE, Ronald. Ziellose Bewegung. Methodische und theoretische Probleme der Oral History. In: NIETHAMMER, Lutz (Hg.). *Lebenserfahrung und kollektives Gedächtnis*, Frankfurt am Main: Syndikat, 1985, s. 204.

HLAVÁČEK, Jiří. Promarněné naděje? Praktické a etické problémy orálně-historického výzkumu tzv. intelektuálních elit. In: MÜCKE, Pavel – BRYCHTA, Martin (eds.). *Na hranici mezi minulostí a přítomností: současné perspektivy orální historie*. Praha – Ostrava: Česká asociace orální historie – Ostravská univerzita, 2016, s. 109–122.

HRADÍLEK, Adam. Neskutečný příběh Věry Sosnarové. *Paměť a dějiny*, roč. 13, č. 2 (2019), s. 23–37.

LISTER, Martin (ed.). *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge, 2009.

NOVINKY.CZ. *Česko si připomnělo 20 let od Sametové revoluce*. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.novinky.cz/domaci/184012-cesko-si-pripomnelo-20-let-od-sametove-revoluce.html>> [Cit 2019-07-07].

ORAL HISTORY ASSOCIATION. Oral History Association response to developments in Boston College case. [Online] Dostupné z URL: <<https://www.oralhistory.org/2014/05/05/oral-history-association-response-to-developments-in-boston-college-case/>> [Cit 2019-07-07].

PORTELLI, Alessandro. What makes oral history different. In: PERKS, Robert – THOMSON, Alistair (eds.). *The Oral History Reader*. New York: Routledge, 2003, p. 63–74.

VANĚK, Miroslav. *Around the Globe. Rethinking Oral History with Its Protagonists*. Prague: Karolinum, 2013, p. 128–129.

VANĚK, Miroslav. Globalizace a digitální revoluce aneb Čtvrtá vývojová fáze orální historie. *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 269–279.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel. *Třetí strana trojúhelníku. Teorie a praxe orální historie*. Praha: Karolinum, 2015, s. 211.

VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: ÚSD AV ČR, 2007.

O autorovi

Jiří Hlaváček (*1987) působí jako výzkumný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a vědecko-pedagogický pracovník na Fakultě humanitních studií UK. Od roku 2018 je předsedou České asociace orální historie. Badatelsky se zaměřuje zejména na teoretické a metodologické aspekty orální historie, problematiku kvalitativního výzkumu, digital humanities a paměťová studia.

E-mail: hlavacek@usd.cas.cz